

H.M.HACIYEVA*pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent**e-mail: haciyeva_53@mail.ru***Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti**

(Bakı şəh., Ü.Hacıbəyov küç., 68)

ŞAGİRDlərƏ DƏRMAN BİTKİLƏRİNİN ÖYRƏDİLMƏSİ*Açar sözlər: dərman bitkiləri, kök, gövdə, yarpaq, çiçək, biologiya, xəstəlik, sağlamlıq.**Ключевые слова: лекарственные растения, корень, стебель, лист, цветок, биология, болезнь, здоровье.**Key words: medicinal plants, root, stem, leaf, flower, biology, disease, health.*

Bəşəriyyətin qarşılaşdığı sağlam yaşamaq probleminin həllində məktəblilərin də yaşına, zehni və fiziki inkişafına uyğun tibbi biliklər alması əsas amillərdəndir. Məktəblilərə fənlərin tədrisində sağlamlığa dair ardıcıl, sistemli biliklərin verilməsi məktəb kollektivlərinin əsas vəzifəsi olmalıdır. Kiçikyaşlı uşaqlar bağçada və ibtidai sinif məşğələlərində təbiətlə, bitki və heyvanlarla tanış edilir, təmasda olduqları bitkilərin adı, onların insan üçün əhəmiyyəti, xüsusilə sağlamlığına təsiri öyrədilir. Fənlərin tədrisində tibbi biliklər tədricən genişləndirilir və möhkəmləndirilir. Yuxarı siniflərdə şagirdlərin tibbi bilikləri ümumiləşdirilir və sistemə Salınır. Bu proses biologiyanın tədrisində bitkilərin bioloji, ekoloji xüsusiyyətləri ilə yanaşı, tibbi, müalicəvi əhəmiyyətinin öyrədilməsi ilə həyata keçirilir.

Fənnin tədrisində məktəblilərə bitkini hərtərəfli tanımaq, ondan düzgün istifadə etmək, ona qulluq göstərmək, qorumaq kimi bacarıqlar aşılır. Eyni zamanda məktəblilərə bitkilərin iqtisadi əhəmiyyəti, tibbi xüsusiyyətləri izah edilir. Geniş yayılmış uşaq xəstəlikləri, infeksiyalar, zəhərlənmə növləri, zədələnmələr, onların profilaktika və müalicəsinə dair material çatdırılır.

Müəllim biologiyanın tədrisinə başlayarkən şagirdlərə Yer üzünün bitki aləmi haqqında məlumat verir, onların müxtəlifliyi, əhəmiyyətini izah edir. Bitkilər haqqında şagirdlərdə real təsəvvürlər yaratmaq üçün qeyd edir ki, planetin bitki örtüyü zəngin və müxtəlif olub, sayı 560 min növü keçmişdir. Onların 350-yə qədəri mədəni, qalanları isə yabanı bitkilərdir. Zəngin bitki aləmini tanımaq, öyrənmək üçün təsnifatlaşdırma, sistemləşdirmədən istifadə ediləni nəzərə çatdırılır. Bitkilərin əhəmiyyətini izah edərkən onların faydasına görə qruplaşdırıldığı qeyd edilir və həmin qruplardan birinin “Dərman bitkiləri” adlandırıldığı göstərilir.

Tərkibində müalicəvi təsirə malik maddələr olan bitkilər “Dərman bitkiləri” adlandırılmışdır. Müalicə təsirli maddələrə vitaminlər, fitonsidlər, aşı maddələr, alkaloidlər, efir və piyli yağlar, şəkərlər, üzvi turşular, flavonoidlər aiddir ki, onları bitkilər sintez edir.

Biologiyanın 6-cı sinifdə tədrisində planetin yüzdən artıq bitkisinin adı çəkilir ki, onların 70-80 faizindən müxtəlif xəstəliklərin profilaktika və müalicəsində istifadə olunur.

Dərsdə müəllim izah etməli olur ki, dərman bitkilərinə mədəni və yabanı bitkilərdən tərəvəz, bostan, bəzək, meyvə, boyaq, taxıl və digər bitki qruplarının nümayəndələri daxildir. Dünyada elmə məlum olan 100 minə qədər dərman preparatlarından 30 minə qədər bitkilərdən əldə edilir. Dərman əhəmiyyətli maddələr bitkinin müxtəlif orqanlarında – kök, gövdə, yarpaq, çiçək, meyvə və toxumlarında toplanır.

Müəllim məktəblilərə biologiyadan müvafiq mövzuların tədrisində dərman bitkilərinin öyrədilməsinə nail olur. Bunun üçün mövzuların məzmunundakı imkanlardan geniş istifadə edir. Dərman bitkilərini öyrədərkən müəllim dərsə əyani vəsaitlərdən bitkinin şəklini, ondan hazırlanan dərman preparatını, xəstəliyin əlamətləri ilə bağlı didaktik materialları, bitkinin yayıldığı əraziyə, onun inkişafına, emalına dair audiovizual vəsaitləri, disket və diskləri gətirir. Şagirdlər öyrəndiyi bitkini yaxından görür və onun haqqında ətraflı məlumat alırlar.

Çiçəkli bitkilərin orqanlarını ardıcıl olaraq məktəblilərə öyrədən müəllim hər bir orqanı keçərkən həmin orqanından dərman hazırlanan bitkiləri nümunə göstərir. “Kök” bəhsinin (5, s.61) tədrisində kökündən dərman hazırlanan andız, biyan, turp, çuğundur kimi bitkilərin xüsusiyyətlərini izah edir.

“Gövdə və yarpaq” bəhsinin (5, s.54) tədrisində gövdə və yarpağından, xüsusilə qabığından geniş istifadə edilən murdarça, heyva, ağ akasiya, aloye, palıd, kartof kimi bitkilərin müalicəvi xüsusiyyətləri, onlardan alınan dərman preparatları, müalicəsində istifadə edildiyi xəstəliklərə dair slaydlar üzrə biliklər verilir.

“Çiçək” bəhsinin (5, s.71) tədrisində çiçəyindən dərman hazırlanan və xalq təbabətində istifadə edilən qarğıdalı, cökə, zəfəran, çobanyastığı, qızılgül, at şabalıdı, yemişan, itburnu kimi bitkilərin xüsusiyyətləri əyaniliklərin köməyi ilə məktəblilərə öyrədilir. Qeyd edilir ki, müalicə əhəmiyyətli maddələr bu bitkilərin çiçəklərində toplanmışdır. Məsələn, cökənin çiçəklərində efir yağı, C vitamini, bakterisid xassəli maddələr toplandığından ondan mədə, ürək, qaraciyər xəstəliklərində, qan azlığında istifadə olunur. Cökə çiçəyinin çayı tənəffüs yollarının iltihabı xəstəliklərinə, qaraciyər, böyrək, mədə-bağırsağ xəstəliklərinə müalicəvi təsir göstərir.

“Meyvə və toxum” bəhsinin (5, s.80) tədrisində meyvə və toxumlarından xəstəliklərin profilaktika və müalicəsində geniş istifadə edilən üzüm, pomidor, portağal, qoz, limon, zeytun kimi bitkilərin adları çəkilir, onların bioloji xüsusiyyətləri ilə yanaşı tibbi əhəmiyyəti izah edilir. Göstərilir ki, bu bitkilərin meyvə və toxumları həm insanların qidasını təşkil edir, həm də onlar müxtəlif xəstəliklərin qarşısını alır və ya onları müalicə edir. Məsələn, üzümün meyvəsinin tərkibində müalicə əhəmiyyətli şəkər, üzvi turşular, dəmir duzları, C, B₁ vitamini vardır. Ona görə də onun meyvəsi, şirəsi ürək-damar, mədə-bağırsağ, qaraciyər, böyrək xəstəliklərinə müalicəvi təsir göstərir. Onun quru meyvələri qanazlığında, bədən zəifliyində çox faydalıdır. Üzümdən hazırlanan abqora şəkər xəstəliyinin müalicəsində işlədilir.

7-ci sinifdə “Çiçəkli bitkilərin təsnifatı” bəhsinin (6, s.35) tədrisində müəllim dərman bitkilərinin təsnifatı üzrə öyrədilməsini həyata keçirmək imkanı əldə edir.

Şagirdlərin çiçəkli bitkilərin orqanlarının quruluşu və əhəmiyyəti, bioloji xüsusiyyətləri ilə yanaşı, tibbi keyfiyyətinə dair bilikləri ümumiləşdirilir və sistemə salınır. Bunun üçün müəllim şagirdlərlə müstəqil iş təşkil edir, hər şagirdə bir dərman bitkisinin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi tapşırılır. Şagirdlərin məlumatlarını dinlədikdən sonra müalicə məqsədilə istifadə olunan orqanlarına görə bitkilərin sistemləşdirilməsi təşkil edilir. Bitkilərin müalicə əhəmiyyətli orqanları üzrə ümumiləşdirilməsi cədvəl və ya sxem üzrə aparılır:

Cədvəl 1.

Dərman hazırlanan orqanlarına görə bitkilərin təsnifatı

Dərman hazırlanan orqanların adları					
Kök	Gövdə	Yarpaq	Çiçək	Meyvə	Toxum
Andız	Palıd	Üzüm	Cökə	Üzüm	Qoz
Biyan	Murdarça	Keşniş	Qızılgül	Heyva	Palıd
Turp	Yatıqanqal	Reyhan	Qarğıdalı	Portağal	Şabalıd
Çuğundur	Kartof	Şam	Zəfəran	İtburnu	Badam
Gülxətmi	Ağ akasiya	Kələm	Ətirşah	Palıd	Fındıq

Şagirdlər dəftərlərində cədvəli çəkir və xanalarını doldururlar. Fənnin tədrisində bitkinin orqanları ayrı-ayrı tədris edildikdən sonra bitkilərin sistematikasını öyrədilir. Bitkilərin təsnifatı sinif, fasilə və növlər üzrə sistemlə şagirdlərə izah edilir. Odur ki, dərman bitkilərinin də botaniki təsnifatı üzrə öyrədilməsi imkanı artır. Dərman bitkilərinin botaniki təsnifat üzrə aşağıdakı sistemlə (cədvəl 2) öyrədilməsi məsləhətdir.

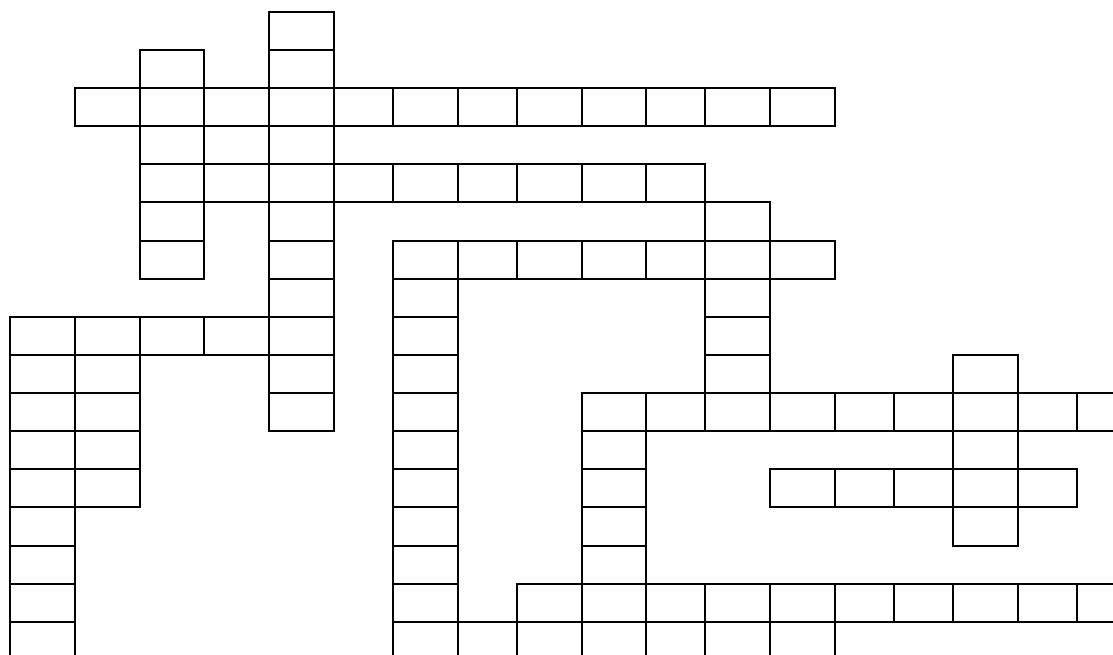
Bitkilərin sistematikasız üzrə dərman bitkilərinin qruplaşdırılması

Sinif	Fəsilə	Dərman bitkiləri	
		Mədəni növləri	Yabanı növləri
İkiləpəlilər	Xaççiçəklilər	Turp, kələm, ...	Quşəppəyi, quduzotu, ...
	Gülçiçəklilər	Qızılgül, heyva, ...	İtburnu, çiyələk, ...
	Paxlalılar	Lobyə, yerfındığı, ...	Ağ akasiya, ...
	Badımcənçiçəklilər	Pomidor, kartof, ...	Bat-bat, dəlibəng, ...
	Mürəkkəbçiçəklilər	Günəbaxan, yovşan,	Çobanyastığı, andız,
	Əməköməcikimilər	Əməköməci, ...	Gülxətmi, ...
Birləpəlilər	Üzüm	Üzüm, ...	Meşə üzümü, ...
	Taxıllar	Buğda, qarğıdalı, ...	Vələmir, pişikquyruğu, ...
	Zanbaq	Aloe, zəfəran, ...	İnciçiçəyi, süsən, ...

Cədvəli işləməklə şagirdlər dərman bitkilərinə dair məlumatlarını artırır, onların bitki təsnifatında yerini müəyyənləşdirir və qorunması işində fəal iştirak edirlər. Dərman bitkilərinə dair materialın ümumiləşdirilməsi onların uzun müddət yadda qalmasına zəmin yaradır.

Dərman bitkilərini şagirdlərə rollu və əyləncəli oyun metodlarının tətbiqi ilə də öyrədilməsi həm maraqlı, həm də keyfiyyətli olur. Belə ki, dərman bitkiləri səhnəciyi hazırlanır, onu şagirdlər nümayiş etdirir. Əyləncəli oyunlara işə müxtəlif təlim xarakterli oyunlar: krossvord, caynvord, əlifba ilə say, sonuncu hərf, sehirlə ağac, möcüzəli çiçək, tez və cəld və s. aid edilir. Məsələn, dərman bitkilərinə dair mövzuların tədrisində aşağıdakı tipli krossvorddan istifadə edilməsi mövzunun hafizədə möhkəmlənməsini təmin edir.

“Dərman bitkiləri – 18” krossvordunu həll edin. Bunun üçün izahatda verilmiş bitkilərin adlarını müvafiq xanalarda yerləşdirin.

Soldan sağa:

1.Badımcənçiçəklilər fəsiləsindən tərəvəz. 2.Tərkibində atropin olan bitki. 3. Gülçiçək-

lilər fəsiləsi bitkisi. 4. Ürək damar xəstəliklərinin müalicəsində işlənən bitki. 5. Vitaminlərlə, xüsusilə C vitamini ilə zəngin kol bitkisi. 6. Sitrus meyvəli bitki. 7. Mürəkkəbçiçəklilər fəsiləsi bitkisi. 8. Mürəkkəbçiçəklilər fəsiləsindən yabanı bitki. 9. Mədə-bağırsaq xəstəliklərinə müalicəvi təsir göstərən bitki.

Yuxarıdan aşağıya:

1. Yarpaqları qövsvari damarlanmış bitki. 2. Taxıllar fəsiləsi bitkisi. 3. Kökündən istifadə edilən bitki. 4. Fitonsidli bitki. 5. Badımcənçiçəklilər fəsiləsi bitkisi. 6. Mürəkkəbçiçəklilər fəsiləsindən yabanı bitki. 7. Orqanizmi möhkəmləndirən bitki. 8. Xörəkləri dada gətirən bitki. 9. Göyərti.

Dərman bitkilərini öyrənməklə şagirdlər bitkiləri yaxından tanıyır, onları əhəmiyyətinə görə qiymətləndirir, mühafizəsində fəal iştirak edir. Eyni zamanda sağlamlıq, onun qorunması, müalicəsinə dair məlumatlar əldə edir, sağlam yaşamağın əhəmiyyətini, şərtlərini, sağlamlıqda bitkilərin rolunu dərk edirlər. Bitkiləri qorumaq, artırmaq, xəstələndikdə onlardan istifadə etmək bacarıqlarına yiyələnirlər. Beləliklə, biologiyanın tədrisi keyfiyyəti yüksəlir, məktəblilərin təlim fəallığı artır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün biologiya fənn kurikulumu. Bakı, 2013, 72 s.
2. Hacıyeva H. və b. Ümumtəhsil məktəblərində biologiyanın fəal təlim metodları ilə tədrisi metodikası. Bakı, 2014, 211 s.
3. İsmixanov M. Pedaqogikanın əsasları. Bakı BDU, 2011, 289 s.
4. Mehrabov A., Abbasov Ə., Zeynalov Z., Həsənov R. Pedaqoji texnologiyalar, Bakı, 2006, 372 s.
5. Seyidli Y. və b. Biologiya 6. Ümumtəhsil məktəblərinin 6-cı sinfi üçün dərslik, Bakı 2017, 160 s.
6. Seyidli Y. Və b. Biologiya 7. Ümumtəhsil məktəblərinin 7-ci sinfi üçün dərslik, Bakı, 2019, 144 s.
7. Богачева И.В. Нвстольная книги учителя биологии: методический рекомендации и нормативный требования. Минск; Сэр-Вит, 2008, 232 с.
8. İnternet resursları.

Х.М.Гаджиева

Обучение школьников лечебным растениям

Резюме

Статья посвящена преподаванию лекарственных растений с точки зрения придания медицинских знаний в преподавании биологии. Показаны методы, формы и способы обучения студентов лекарственным растениям, приближенные к содержанию биологии в последовательной и систематической форме. Ученикам были даны методические рекомендации по привитию медицинских знаний и навыков путем обучения лекарственным растениям. Обоснована важность изучения лекарственных растений для школьников.

Н.М.Наджијева

Teaching students herbs

Summary

The article is devoted to the teaching of medicinal plants in terms of imparting medical knowledge in the teaching of biology. It shows the methods, forms and ways of teaching students medicinal plants that are close to the content of biology in a consistent and systematic way. Pupils were given methodical recommendations on inculcation of medical knowledge and skills by teaching medicinal plants. The importance of studying medicinal plants in the health of students is substantiated.

Рәйси: проф. R.L.Sultanov
Redaksiyaya daxil olub: 29.06.2022